

دیدبانی آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی از سه منظر: قانونگذاری، قانونگذار و مجلس شورای اسلامی

چکیده

مطالعه آینده‌های قانونگذاری، در پی دیدبانی آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی مجلس شورای اسلامی بوده و معطوف به مفهوم «نسبت آینده‌های بدیل»، مشتمل بر تعارض، تعاون و تعادل است. دیدبانی، گونه‌ای از پیش‌آگاهی است، بنابراین تحقق چنین امری به چابک‌سازی و ایجاد قابلیت پاسخگویی سریع نظام قانونگذاری و واکنش فعالانه و به‌هنگام در مواجهه با تغییرات و تحولات نوظهور و نوپدید تقنینی می‌انجامد. این که «آینده آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی به چه سمت و سویی حرکت خواهد کرد؟» مورد جستجو است. در دو بخش «نسبت آینده‌ها» و «آینده‌های تعارضی تقنین» به کمک دو پرسشنامه جداگانه آراء خبرگان و دلفی فازی، نظر خبرگان گردآوری و تحلیل شده است. نتایج تحقیق دلالت دارند بر: تقویت قوه مجریه و کم‌رنگ‌تر شدن نقش و جایگاه قوه مقننه؛ تقویت وجه عرفی و مردمی؛ قوت گرفتن لابی‌گری و تضعیف رویه‌های قانونی؛ رشد جایگاه فناوری و هوش مصنوعی؛ مرکز‌گرایی و تک‌مجلسی؛ و عدم توانایی تحقق تحزب.

کلیدواژه‌ها: دیدبانی، حکمرانی تقنینی، آینده‌های قانونگذاری، نسبت آینده‌های بدیل، تعارض.

Observing conflictual futures in legislative governance from the three aspects: Legislation, Legislator and Islamic Parliament of I.R.Iran

Abstract

The study, legislative futures, aims to observe the conflictual futures in legislative governance of Islamic Parliament and is focused on the concept of "Proportion of Alternative Futures" including conflict, cooperation and coordination. Observation is a form of prognosis, so achieving such a thing leads to making the legislative system agile and responsive and reacting proactively and on time in the face of new and emerging legislative changes and transformations. "In which direction will the future of conflictual futures in legislative governance move?" is researched. In two sections "Proportion of Alternative Futures" and "Conflictual Futures of Legislations" with the help of two separate questionnaires of experts' opinions and fuzzy Delphi, experts' opinions have been collected and analyzed. The results of the research are implied on: The strengthening of the Executive Branch and weak of the role and position Legislative Branch; The strengthening of the customary and popular aspect; The strengthening of lobbying and the weak of legal procedure; The growth of the position of technology and Artificial Intelligence; Centralism and unicameral state; and inability to achieve real partisanship.

Keywords: Observation; Legislative Governance; Legislative Futures; Proportion of Alternative Futures; Conflict.

۱. مقدمه

در هر رشته علمی برخی کلیدواژگان دارای جایگاه ممتاز و ویژه‌ای هستند که علت آن نقش محوری چنین واژگانی در آن حوزه است. تعبیر «آینده‌ها» در آینده‌پژوهی^۱ از جایگاهی مهم برخوردار است چرا که این مفهوم در عنوان لاتین رشته به وضوح درج شده و مورد استفاده قرار گرفته است. روش‌های آینده‌پژوهی در پی تحلیل آینده‌ها است تا بر مبنای آن به تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری، تصویرپردازی و سیاستگذاری بهتر کمک نماید. آینده‌پژوهی به عنوان یک حوزه میان‌رشته‌ای دارای قابلیت پژوهش‌های اشتراکی است. یکی از این حوزه‌های میان‌رشته‌ای، آینده‌پژوهی-حکمرانی-حقوق است. از یک سو دیدبانی، مرتبط با آینده‌پژوهی است و از طرف دیگر، تقنین و قانونگذاری، ذیل رشته‌های حکمرانی و حقوق قرار می‌گیرد؛ بنابراین پژوهیدن در خصوص دیدبانی تقنینی، در راستای دیدبانی آینده‌های تقنینی، بین این سه حوزه پیوند برقرار می‌کند.

۲. مسأله

آینده‌ها، گوناگونی و تنوعی است که مشتمل بر آینده‌های «ممکن، باورپذیر، محتمل و مرجح» است. حال با طرح یک سؤال ساده، بابت تازه باز می‌شود، آینده‌های بدیل^۲ چه نسبتی با یکدیگر دارند؟ تحقیق در خصوص «نسبت آینده‌ها با یکدیگر»، پژوهشی از جنس و سنخ عام و بنیادین است. پژوهش‌های بنیادی، مانند جاده‌ای دوطرفه هستند مابین مقولات عام بنیادین و مصادیق خاص مشخص، که این استعاره، معنا و مفهوم انطباق بنیان منطبق بر مصداق را به ذهن متبادر می‌کند. تحقیقات بنیادین دارای دو ویژگی منحصر بفرد هستند؛ اول آن که وقتی پژوهشی بنیادین در حوزه‌ای انجام می‌شود، می‌توان ارتباط و پیوندی از آن با تمام سایر پژوهش‌ها در همان حوزه که غیربنیادین هستند، برقرار کرد؛ دوم این که همین مسیر به صورت معکوس، قابل طی شدن است یعنی از سمت و سوی پژوهش‌های غیربنیادین آن حوزه نیز می‌شود ارتباط و نسبتی با پژوهش بنیادین ایجاد نمود. این چنین پیوندی، ارتباط و نسبتی دوسویه و دو طرفه به حساب می‌آید که مختص مطالعات بنیادین است و سایر تحقیقات، فاقد چنین مشخصه، ممیزه و مختصاتی هستند.

به‌طور کلی سه نسبت، بین آینده‌ها وجود دارد که به تفکیک هر یک تبعات خود را به دنبال داشته و البته در بخش‌هایی، هم‌پوشانی‌هایی نیز با یکدیگر دارند. این هم‌پوشانی‌ها، نشان‌دهنده وضعیتی شناور و سیال در مرزبندی‌های مابین سه حالت مذکور است. نسبت آینده‌ها به سه دسته تعارض، تعادل و تعاون گروه‌بندی می‌شود. به منظور مصداقی‌تر شدن مفهوم نسبت آینده‌ها، نوع تعارضی و فضای متعارض مورد مطالعاتی حوزه تقنین و قوه مقننه، انتخاب شده و از طریق مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای، فهرستی از آینده‌های آن احصاء گردید. این فهرست مشتمل بر ۳۲ آینده بوده و بر همین مبنا یک پرسشنامه دلفی فازی تنظیم شده است. پرسش‌ها در اختیار ۱۳ خبره قرار گرفته و طی دو مرحله نظرات ایشان جمع‌آوری شد. بر اساس دیدگاه‌های مطرح شده و تعدیل

۱. Futures Studies

۲. Alternative Futures

نظرات ارائه شده، موارد اتفاق نظر حاصل شده در خصوص آینده‌های تعارضی قانونگذاری، تعیین و مشخص گردید.

۳. بیان ضرورت

از اولین روز پیدایش سازمان‌های اجتماعی، برخی از مردم پیشگام فرصت‌یابی و کشف خطر در گروه‌ها شدند. کشتی‌های بادبانی یک جایگاه دیدبانی در بالاترین قسمت دکل کشتی داشتند که دریا را برای داشتن مسیر امن در آب‌های ناشناخته جستجو می‌کرد. امروزه تمدن بشری حرکت در آب‌های ناشناخته اعم از بحران‌های مالی، جهانی تا تغییرات آب و هوایی، زیست‌شناسی مصنوعی و ریز فناوری را شامل می‌شود. از این رو ما بیش از همیشه نیاز داریم تا تغییرات را بشناسیم و پیامدها را ارزیابی کنیم. (گلن و گوردن، ۱۳۹۵: ۳۳). جهان در حال تغییر و تحول است و این امر باعث تغییر وضعیت‌های مختلف می‌شود. لذا دیدبانی، امری ضروری و البته مهم قلمداد می‌شود.

عدم رصد به کمک نظام دیدبانی، به غافل‌گیری انجامیده و نتیجتاً تضمین بقا مرجع تقنین، تولید دانش و نظریه-پردازی قانونگذاری محقق نخواهد شد. در پی آن ظرفیت‌ها و فرصت‌های ناشناخته آینده قانونگذاری از دست رفته و به آسیب، هزینه، تهدید و تحدید مبدل می‌شود. این امکان وجود دارد که تمامی توانمندی‌ها به هدر برود و به دنبالش نقاط ضعف، جایگزین آن‌ها شود. سر به هوایی و روزمرگی، برای قانونگذاری، حاصلی جز روزمرگی نداشته و نتیجتاً در سایر رقبای هوشیارتر، آگاه‌تر و مترصدتر از خود، اعم از داخلی یا بین‌المللی، هضم و حذف خواهد شد. حاصل آن هم چیزی نیست جز یک مجموعه دیوانسالار و کند که قادر به ریل‌گذاری برای بقاء خود نبوده و فاقد قابلیت هنر دوربینی است. نتیجه جنگل قانون، قانون جنگل است و این همان هرج و مرج تقنینی است. چگونه چنین وجودی که موجودیتش در معرض خطر انقراض است، می‌تواند نقش راهبری و راهبردی را از طریق ریل‌گذاری برای سایر ارکان حاکمیت و حکمرانی ایفا کند؟ تقنینی که فاقد چشم فانوس دریایی راصد و مترصد باشد، به علت عدم پیش‌آگاهی، به ورطه غافلگیری در خواهد غلطید و نخواهد توانست چنان آمادگی در خود بپرورد تا تاب و توان مواجهه با امواج سهمگین آینده که کوبنده ساحل حال است، را داشته باشد. چنین تقنینی، بالاتر دید و بدون شک، در شوک‌زدگی و واماندگی، بهت‌زده مانده و مبهوت آینده‌ای می‌شود که تماماً توسط آن بلعیده و نهایتاً محکوم به انفعال شده و به ورطه فنا، پرتگاه نابودی و دره عدم سقوط خواهد کرد. این، هر چند هشدار هوشیاری بخش است، اما تلخ و تکان‌دهنده نیز هست!

۴. پیشینه

طبق بررسی پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۲، پایگاه استنادی مقالات تخصصی کنفرانس‌ها و همایش‌های کشور^۳، مگیران^۴، نورمگز^۵، ایران‌نامه^۶، ایرانداک^۷، ساینس‌دایرکت^۸ و ... موارد ارتباط مستقیم، صریح، شفاف و

۳. Sid
۴. Civilica
۵. Magiran
۶. Noormags
۷. Irannamaye
۸. Irandoc

روشنی با موضوع ندارند. علاوه بر بررسی این پایگاه‌های داخلی و بین‌المللی، مجلات معتبر آینده‌پژوهی اعم از تکنولوژیکال فورکستینگ آند سوشیال چنج^۹، فیوچرز^{۱۱}، فورسایت^{۱۲}، فیوچرز استادیز^{۱۳}، یوروپین فیوچرز ریسرچ^{۱۴}، تایم آند سوسایتی^{۱۵}، اینترنشنال ژورنال آو فورکستینگ^{۱۶}، فوتوریلز^{۱۷} و لانگ رنک پلنینگ^{۱۸} نیز بررسی شدند. تمامی پژوهش‌های صورت گرفته عمدتاً به مباحث آینده تعارض، تضاد و تقابل در مورد مصادیق عینی، عملی و میدانی پرداخته شده است، اما در زمینه انتزاعی و مبانی محض در مورد نسبت‌های سه‌گانه تعارض، تعادل و تعاون انواع آینده‌ها، پژوهشی صورت نگرفته است. در خصوص دیدبانی آینده‌های قانونگذاری، پایگاه‌های اطلاعاتی و استنادی فوق مورد بررسی قرار گرفت و یافته‌های ذیل یافت شد:

لازمه قانونگذاری مطلوب، مساعدت، همکاری، همراهی و همدلی سایر قوای حکمرانی است، لذا این چنین تقنینی، بایست مبتنی بر لایحه‌های قوه مجریه باشد؛ حال آن‌که مجلس شورای اسلامی به‌ویژه در دهه هشتاد، بیشتر در فضای تقنینی طرح‌پایه، حرکت می‌کرد که این امر دلایل متعددی دارد. فقدان تحزب، خلأ خویش-تحدیدی‌ها در آیین‌نامه داخلی مجلس، کاستی‌ها و کوتاهی‌های قوه اجرایی کشور در زمینه تعامل دو سویه و چندسویه به نهادها، برخی از علل این وضعیت پیش آمده هستند. (مرکزالمیری و عطار، ۱۳۹۷: ۲۱۳)

مجلس شورای اسلامی در مهم‌ترین وظیفه خود؛ یعنی قانونگذاری به استناد اصل ۷۱ قانون اساسی، صلاحیت عام دارد. در انجام این مأموریت، تحدیدهای که به منزله تهدید هستند نیز وجود دارد. در اصل ۷۲ ذکر شده که «مجلس نمی‌تواند قوانینی وضع کند که با اصول و احکام مذهب رسمی کشور یا قانون اساسی، مغایرت داشته باشد». این حدود و مرزها بر اساس اصول حقوقی به تقیید تقنین می‌انجامد. این مسأله در تعاملات قوه متنه با سایر قوا به ویژه قوه مجریه به مسائل حقوقی نظام سیاسی منجر می‌گردد. محدودیت ذاتی اختیارات مجلس در وضع قانون، اصل برتری قانون اساسی محدودیت‌های ساختاری آن و صلاحیت اختصاصی مراجع دیگر برای وضع قانون، از جمله مهم‌ترین محدودیت‌ها هستند. (حسینی، ۱۳۹۱: ۱۶۳)

توسعه پایدار بدون تمرکز بر محلی‌نگری، تمرکزگریزی، مردم‌سالاری نامتمرکز، حکمرانی مرجح، کوچک و چالاک‌سازی حاکمیت، تفکیک وظایف ملی و محلی، به نوعی توسعه ناپایدار است. ساختارهای حکمرانی، سیاسی و نهادی دولت و مجلس، مدل توسعه ناپایدار تمرکز دوست را حدود یک قرن است که بر ایران حاکم کرده و البته به طور دقیق‌تر از پس از کشف و استخراج طلای سیاه نفت از چاه‌های مسجد سلیمان، این انحراف آغاز گردید. راهکار آن هم چیزی جز این نیست که برای توسعه جامع و پایدار بایست «تمرکززدایی به مثابه توسعه» به عنوان الگوواره، مبنا قرار گیرد. (هاشمی و بوچانی، ۱۳۹۱: ۸۹) زمینه‌های این الگوواره در قانون اساسی

۹. Sciencedirect
 ۱۰. Technological Forecasting & Social Change
 ۱۱. Futures
 ۱۲. Foresight
 ۱۳. Futures Studies
 ۱۴. European Futures Research
 ۱۵. Time & Society
 ۱۶. International Journal of Forecasting
 ۱۷. Futuribles
 ۱۸. Long Range Planning

وجود دارد که با اندکی آینده‌نگری و دغدغه‌مندی می‌توان برای آینده کشور، چشم‌اندازی روشن را متصور نمود. در افق این چشم‌انداز بایست به این پرسش محوری پاسخ داد که «مدل مطلوب ارتباطی قوه مجریه و قوه مقننه با مدیریت محلی در چارچوب قانون اساسی در کشور تا افق ۱۴۰۴ چیست و چه تحولاتی در ساختارها و کارکردها قوه مجریه و مقننه برای تحقق این مهم بایست صورت گیرد؟». شوراها و مدیریت محلی، شاهره‌ها و پاسخی به این پرسش است اما در اجرا، دولت و مجلس گام اجرایی در این زمینه برنداشته‌اند. در قانون اساسی ۱۹ بند در خصوص تمرکز زدایی وجود دارد که در پی اجتناب از تجربیات استبداد و تمرکزگرایی گذشته بوده است، لذا بازنگری در رابطه کاری حاکمیت ملی با حاکمیت محلی در ایران الزامی‌گریزناپذیر است. بایست پرسید علی‌رغم این که یکصد سال از آغاز استیلای الگوی توسعه غیرپایدار مرکز‌گرای نفت‌محور ایران می‌گذرد، مدیریت تعاملی قوای مجریه و مقننه با مدیریت محلی، در چه چارچوبی قابل تبیین و جایابی است؟ لذا تجدیدنظر در نحوه ارتباط حکمرانی ملی و محلی، اجتناب‌ناپذیر است. (هاشمی و بوچانی، ۱۳۹۱: ۹۰)

دیدبانی و رصد انتخابات، در سیاست بین‌الملل به روالی عادی و مرسوم بدل شده است. رصد انتخابات، و همزمان و به موازات آن، مذاقه در فرایند انتخابات، هر دو بر مبنای تعهدات، الزامات و معیارهای بین‌المللی صورت می‌گیرد. از چالش‌های این عرصه، رصد و دیدبانی هر دو نوع انتخابات شهروندی و بین‌المللی با هم است. (Lidauer, Rabitsch & O'Rourke, 2017: 360)

«سامانه هشدار زودهنگام» با تعیین تاب‌آوری سیاست‌گذاری، به توسعه وزارتخانه دادگستری آلمان انجامیده است. این سامانه به کمک پایش، چشم‌انداز سناریوهای آینده را ترسیم می‌نماید. ویرایش و اصلاح منظم و قاعده‌مند این سامانه، پایش سناریوهای آینده را امکان‌پذیر می‌سازد. این مسیر، به سیاست‌گذاری و خط‌مشی-گذاری برخوردار از تاب‌آوری منتج گردیده و این امر را تسهیل می‌نماید. (Botterhuis et al., 2010: 454)

مواجهه با کاهش تعداد زنان در مجلس شورای ملی، لزوم بهبود وضعیت برابری در این عرصه را نشان می‌دهد. گزارشات دیدبانی و رصد یکصد انتخابات، این موضوع را تأیید می‌نماید. این مشاهدات و اندازه‌گیری‌ها، لزوم بهبود مشارکت زنان به نامزدی برای مجلس شورای ملی را یادآوری نموده؛ و بر بهبود و ارتقاء برابری فرصت برای نامزدی زنان تأکید می‌نماید. (Chetaikina & Vashchanka, 2017: 392)

۵. مبانی نظری

مبانی نظری تحقیق به دو بخش اصلی قابل تفکیک است. بخش نخست در پی مطالعه نسبت‌های سه‌گانه آینده‌ها است. در این بخش تعارض، تعادل و تعاون، به عنوان سه نسبت مابین آینده‌ها مورد مذاقه قرار گرفت. آینده‌ها نسبت به یکدیگر می‌توانند در سه وضعیت متعارض، متعادل یا متعاون قرار گیرند. در بخش دوم، دیدبانی یک مورد مطالعاتی بر اساس یکی از وضعیت‌های نسبت‌های آینده‌ها که در بخش نخست مقدمات آن فراهم و طرح موضوع شده بود، انجام شد. گونه منتخب تحت مطالعه، آینده‌های تعارضی قانونگذاری است که فضای آینده‌های متعارض حکمرانی تقنینی را مدنظر قرار داده است.

۵.۱. مطالعه نسبت آینده‌ها

پژوهش انجام شده یک مطالعه در حوزه «نسبت آینده‌ها» است. در آینده‌پژوهی، خط اصلی و محوری، آینده‌های بدیل بوده تا از طریق آن به مفهوم «نسبت آینده‌ها» پردازد. دو عنوان پیش‌رو، آینده‌های بدیل و نسبت‌های سه-گانه آینده‌ها، به تفکیک به این دو مقوله خواهند پرداخت تا نهایتاً مدخل و درآمدی را برای تعیین وضعیت‌های «نسبت آینده‌ها» فراهم سازند. تمامی آن‌چه که در بخش نخست پژوهش تحت عنوان «نسبت آینده‌ها» آمده و قبل از ورود به مقوله تقنین طرح موضوع شده است، از منظر ذهنی، انتزاعی و نظری مورد مذاقه قرار گرفته، به نحوی که بتواند منطق مفهوم «نسبت آینده‌ها» را پایه‌گذاری نموده و منتقل نماید. بایست به این نکته دقت شود که در بخش نخست پژوهش، ذهن محقق به سمت مصادیق خارجی، عینی و میدانی مانند مقوله تقنین، سوگیری پیدا نکند تا منطق مفهوم «نسبت آینده‌ها» به نحو دقیق و روشن، ایده‌پردازی شود و امکان وجودی سه نوع نسبت میان آینده‌ها، از لحاظ ذهنی و نظری، تأیید شود. به این نسبت‌های سه‌گانه بایست به عنوان آستانه‌های مطلق نگاه کرد که مابین آن‌ها حالتی طیفی و پیوستاری وجود دارد به نحوی که هم‌پوشانی آن‌ها امکانپذیر است.

۱, ۱, ۵. آینده‌های بدیل

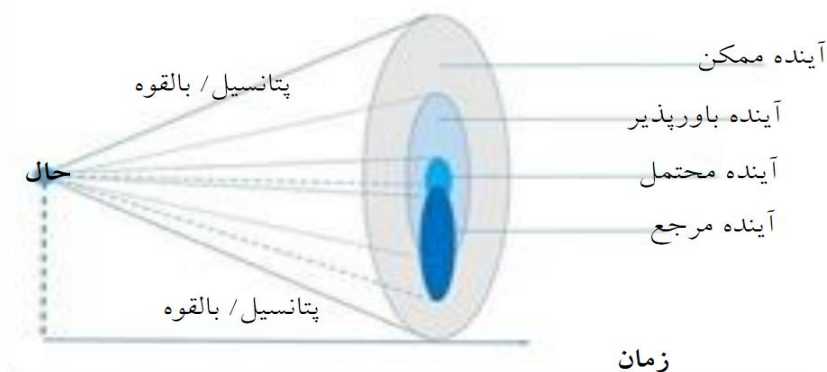
«آینده‌پژوهی، مطالعه نظام‌مند آینده‌های ممکن، محتمل، مرجح و همچنین اسطوره‌ها، دیدگاه‌ها و جهان‌بینی‌ها است و در پی ترسیم آینده‌های بدیل و نگاشتن آینده مطلوب است». (احمدیان، پدرام و زالی، ۱۳۹۴: ۳۲) بر اساس نظریه «عوامل شکل‌دهنده آینده»، آینده محصول تأثیر و برهم‌کنش متقابل و متعامل چهار مؤلفه «رویدادها، روندها، تصاویر و اقدامات» هستند. (کمیجانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۱۲) در دیدگاه کوهن^{۱۹} و بل^{۲۰} به عنوان رویکرد رسمی در خصوص آینده‌های بدیل که مبتنی بر آینده‌های فرضی است، پیش‌بینی و تک‌آیندگی، مردود قلمداد می‌شود. (Son, 2014: 10) منظور از آینده‌ها، گوناگونی و تنوعی است که مشتمل بر آینده‌های «ممکن، باورپذیر، محتمل و مرجح» است. حال با طرح یک سؤال ساده، بابتی تازه باز می‌شود، آینده‌های بدیل چه نسبتی با یکدیگر دارند؟ این فتح باب نو، زمانی اهمیتش روشن‌تر می‌شود که جایگاه آینده‌های بدیل در آینده‌پژوهی مشخص شود. آینده‌های بدیل در گفتمان آینده‌پژوهی، حکم مادر، ریشه و دال مرکزی را دارد.

شکل ۱. عوامل شکل‌دهنده آینده (کمیجانی، ۱۳۹۸: ۲۱۳)

۱۹. Kahn

۲۰. Bell

شکل ۲. مدل مخروطی انواع آینده (عبدالی، ۱۳۹۹: ۱۹۰)

آینده‌های بدیل در توسعه آینده‌پژوهی، نقش مهمی ایفا کرده‌اند. (1) (Slaughter, 2019: 1) اصل اول دیتور^{۲۱} درباره حالات و وضعیت‌های آینده‌ها است؛ «آینده را نمی‌توان پیش‌بینی نمود اما آینده‌های بدیل را می‌توان پیش‌نگری کرد». (Sardar, 2010: 178) آینده‌پژوهی برای طراحی طیفی از آینده‌های بدیل ممکن و مرجع، چارچوبی را فراهم می‌آورد. (Angheloiu, Chaudhuri & Sheldrick, 2017: 3216) یکی از راه‌های پیش‌بینی آینده، می‌تواند از طریق ساخت، ترسیم و ترکیب آینده‌های بدیل باشد. (Barredy, 2016: 45) آینده‌های بدیل به نوعی چراغ راهنمای راهبردپردازان نیز هست. آینده‌های بدیل، گونه‌ای از تفکر واگرا است که به تشریح پیامدهای چندگانه کمک می‌کند. این ابزار به‌طور ویژه‌ای برای شرایط و وضعیت پیچیدگی و عدم قطعیت بالا، مناسب است و به کشف نظام‌مند پیامدها کمک می‌کند. (Gallagher, Martin & Perrin, 2015: 3) حتی هدف از سناریوپردازی^{۲۲}، خلق مجموعه تصاویر باورپذیر از آینده‌های بدیل است. (Bourmistrov & Amo, 2022: 2) بنگاه رند^{۲۳} و رویال داچ شل^{۲۴} با توسعه روش آینده‌های بدیل، نشان دادند که چطور پیش‌بینی‌های متعدد، دامنه‌ای از محیط‌های آینده بالقوه را آشکار می‌کند. (Gallagher, Martin & Perrin, 2015: 2) آینده‌پژوهانی مانند پولاک^{۲۵}، نشان دادند که در خلق آینده‌های بدیل، قدرت تصویر، در کانون و مرکز این مهم قرار می‌گیرد. (Gidley, 2010: 630) ون در هیدن^{۲۶} بر این باور است که حتی سناریوپردازی می‌تواند با سازماندهی گمانه‌ها و حدسیات به افزایش پابرجایی تعدد آینده‌های بدیل بیانجامد. (Robinson et al., 2021: 1) اسلاتر^{۲۷} فضای آینده‌های بدیل را در حال فروکاستن و لاغرتر شدن می‌داند. (Jones, 2021: 4)

۲، ۱، ۵. نسبت‌های سه‌گانه آینده‌ها

۲۱. Dator
 ۲۲. Scenario Building
 ۲۳. RAND Corporation
 ۲۴. Royal Dutch Shell
 ۲۵. Polak
 ۲۶. Van Der Heijden
 ۲۷. Slaughter

برای هر موضوع، آینده‌های متعددی می‌تواند وجود داشته باشد؛ این به آن معنا است که برای موضوع مورد مطالعه، آینده‌های چندگانه‌ای متصور است. چندگانه بودن آینده‌ها باعث می‌شود که نسبت فی‌مابین آن‌ها مورد مذاقه قرار گیرد. این آینده‌ها می‌توانند سازگار و با هم قابل جمع بوده یا ناسازگار و منافی یکدیگر باشند؛ البته حالت دیگری نیز وجود دارد، این که نسبت به هم خنثی باشند. بر همین اساس، نسبت آینده‌ها به سه دسته تعارض (تضاد، ناسازگاری، اختلاف، عدم تفاهم، ناهمزیستی، تقابل)، تعادل (انصاف و تساهل) و تعاون (ائتلاف، سازگاری، تفاهم، همزیستی و تعامل) گروه‌بندی می‌شود. در جدول ذیل، توضیحات تکمیلی از لحاظ نوع مشارکت و مفهوم تحقق هر یک از نسبت‌های سه‌گانه ذکر شده در بالا، آورده شده است. تعارض، تعاون و تعادل، به ترتیب مفاهیم تقابل، تساهل و تعامل را تداعی می‌کنند. تقابل، به معنای تعارض توأم با اقدام و عمل، علیه یک موضع است. تعامل نیز از جنس اقدام و عمل است اما با این تفاوت که له موضع مدنظر صورت می‌گیرد. مفهوم تساهل، فقدان اقدام و بی‌عملی را در بر داشته و به نوعی منفعلانه محسوب می‌شود که حالتی بی‌طرفانه و خنثی دارد و همراه با مدارا است.

نسبت آینده‌ها	نوع مشارکت	مفهوم	توضیحات
تعارض	مشارکت منفی	تقابل	ناسازگاری، تضاد، عدم تفاهم، ناهمزیستی مانند جنگ نظامی، نزاع سیاسی احزاب، انشقاق شرکت‌ها، رقابت اقتصادی
تعادل	عدم مشارکت	تساهل	بی‌تفاوتی، بی‌تعاملی، بی‌عملی مانند بی‌طرفی و خنثی‌گری
تعاون	مشارکت مثبت	تعامل	سازگاری، توافق، تفاهم، همزیستی مانند صلح نظامی، ائتلاف سیاسی احزاب، ادغام شرکت‌ها، رفاقت اقتصادی

جدول ۱. نسبت آینده‌ها

۵,۲. دیدبانی آینده‌های تعارضی تقنینی

تضادها و تعارض‌های آینده‌های قانونگذاری از طریق طراحی نظام دیدبانی، قابل حل و مرتفع شدن است. آینده‌های تقنینی کدام‌اند و چه نسبتی با یکدیگر دارند؟ این سؤالی است که با نظام دیدبانی تقنینی، پیوند دارد. اگر قرار باشد آینده‌های تقنینی، دسته‌بندی شوند، شاید گروه‌های متنوعی قابل ارائه باشد. در ادامه یک دسته‌بندی سه‌گانه ارائه خواهد شد. هر یک از این منظرها می‌تواند مبنای طراحی چندین سؤال پرسشنامه نظرسنجی خبرگان به روش دلفی فازی باشد:

- **منظر اول) فعل، رفتار و فرایند قانونگذاری:** نسبت آینده‌های قانونگذاری با محوریت نفس تقنینی؛
- **منظر دوم) نمایندگی:** نسبت آینده‌های **قانونگذاری**، از منظر نمایندگی (معطوف به نماینده‌بودن)؛
- **منظر سوم) مجلس شورای اسلامی:** نسبت آینده‌های قانونگذاری با محوریت قوه مقننه.

۵,۲,۱. منظر اول) فعل، رفتار و فرایند قانونگذاری

در این بخش، نسبت آینده‌های تعارضی قانونگذاری با محوریت نفس تقنین مدنظر قرار می‌گیرد. در ادامه به موارد مرتبط اشاره خواهد شد.

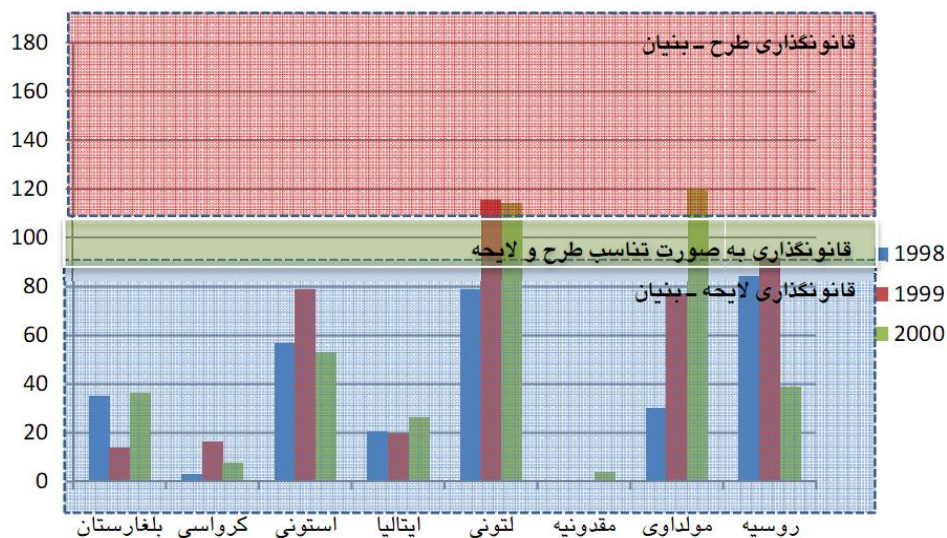
۱، ۲، ۵. طرح یا لایحه

تقنین مطلوب مبتنی بر لایحه است و بالعکس، مبنا قرار دادن طرح، جایگاه وضع قانون را در ایران تنزل داده است. (مرکزالمیری و عطار، ۱۳۹۷: ۲۱۳) تقنین بایستی لایحه‌محور باشد و حرکت در مسیر مخالف این بایسته، به اُفت کیفیت وضع قانون و قانون خواهد انجامید. قاعده «۹۰ درصد» بر غلبه لایحه‌ها دلالت دارد. (مرکزالمیری و پارسا، ۱۳۹۲: ۹ و ۱) اصل بر این است که ابتکار قانونگذاری با قوه مجریه و به عبارت دیگر، لایحه-بنیان است. در اروپای مرکزی ۲۷ تا ۶۴ درصد پیشنهادها، لایحه بوده که ۵۲ تا ۹۵ درصد از آن‌ها تصویب می‌شوند. ۸۰ درصد مصوبات مجلس فدرال آلمان، لایحه‌ها هستند. درصد لایحه‌ها در بلژیک و استرالیا به ترتیب ۹۰ و ۸۵ است. (مرکزالمیری و پارسا، ۱۳۹۲: ۱۴-۱۲) بحث لایحه و طرح، از ابعادی شبیه دو نوع سامانه تولید است. بر اساس یک دسته‌بندی، سامانه‌های تولیدی به دو گونه کششی^{۲۸} و فشاری^{۲۹} تقسیم می‌شوند. در سامانه تولید کششی، مبنا و مبدأ تولید، انتهای خط تولید و در واقع مشتری و بازار هستند؛ نیازسنجی بر این اساس انجام می‌شود. در سامانه تولید فشاری، که همان روش سنتی به حساب می‌آید، تولید، مبتنی بر نظر بازار و مشتری نیست و تولیدکننده، تعیین‌کننده است. لایحه، کششی و طرح، فشاری است. در ادامه تحلیل آماری در برخی از کشورهای اروپایی به تفکیک سال و هم‌چنین ادوار هفت‌گانه مجلس شورای اسلامی ارائه شده است.

نسبت ابتکار قانونگذاری	پیشنهاد شده توسط پارلمان (طرح - بنیان)			پیشنهاد شده توسط دولت (لایحه - بنیان)		
	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰
بلغارستان	۹۴	۱۲۱	۷۴	۳۳	۱۷	۲۷
کرواسی	۹۶	۱۱۲	۱۰۸	۳	۱۸	۸
استونی	۱۳۰	۱۱۸	۱۵۱	۷۴	۹۳	۸۰
ایتالیا	۱۲۷	۱۷۲	۱۱۱	۲۶	۳۴	۲۹
لتونی	۲۰۵	۱۹۳	۲۸۶	۱۶۱	۲۲۳	۳۲۶
مقدونیه	۱۳۴	۱۴۸	۱۰۶	۰	۰	۴
مولداوی	۹۹	۸۳	۱۰۳	۳۰	۶۴	۱۲۴
روسیه	۱۰۷	۱۱۸	۸۰	۹۰	۱۰۸	۳۱

جدول ۲. آمار پیشنهادهای تقنینی در برخی کشورهای اروپایی (مرکزالمیری و پارسا، ۱۳۹۲: ۱۵)

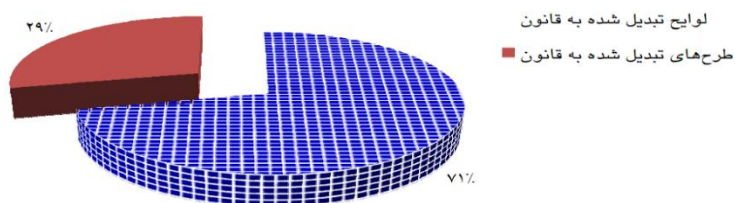
۲۸. Pull
۲۹. Push

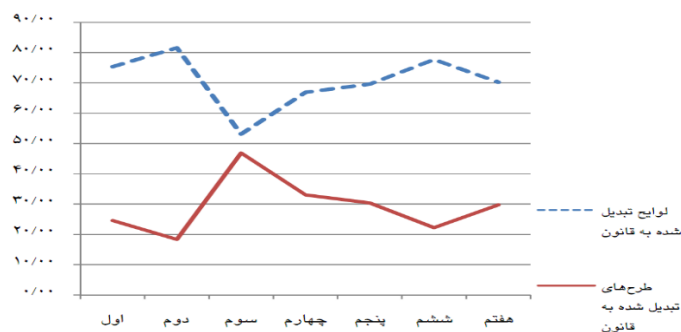
نمودار ۱. مقایسه شاخص ابتکار قانونگذاری برخی از کشورها (مرکزالمیری و پارسا، ۱۳۹۲: ۱۶)

دوره مجلس	مجموع قوانین	لوائح تبدیل شده به قانون	طرح‌های تبدیل شده به قانون	درصد لوائح	درصد طرح‌ها	شاخص نسبت طرح
اول ^(۱)	۳۷۰	۲۷۹	۹۱	۷۵/۴۱	۲۴/۵۹	۳۳
دوم ^(۲)	۳۱۶	۲۵۸	۵۸	۸۱/۶۵	۱۸/۳۵	۲۲
سوم ^(۳)	۲۵۶	۱۳۶	۱۲۰	۵۳/۱۳	۴۶/۸۸	۸۸
چهارم ^(۴)	۳۴۲	۲۲۹	۱۱۳	۶۶/۹۶	۳۳/۰۴	۴۹
پنجم ^(۵)	۳۵۹	۲۵۰	۱۰۹	۶۹/۶۴	۳۰/۳۶	۴۴
ششم ^(۶)	۳۹۶	۳۰۸	۸۸	۷۷/۷۸	۲۲/۲۲	۲۹
هفتم ^(۷)	۳۳۳	۲۳۴	۹۹	۷۰/۲۷	۲۹/۷۳	۴۲
کل هفت دوره	۲۳۷۲	۱۶۹۴	۶۷۸	۷۱/۴۲	۲۸/۵۸	۴۰

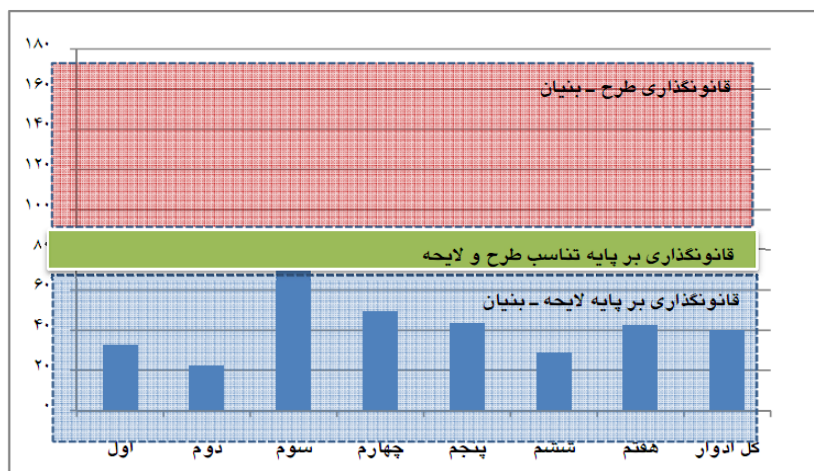
جدول ۳. سیمای قانونگذاری هفت دوره مجلس شورای اسلامی (مرکزالمیری و پارسا، ۱۳۹۲: ۵)

نمودار ۲. لوائح و طرح‌ها در هفت دوره مجلس شورای اسلامی (مرکزالمیری و پارسا، ۱۳۹۲: ۶)

نمودار ۳. روند درصد لوائح و طرح‌های هفت دوره قانونگذاری (مرکزالمیری و پارسا، ۱۳۹۲: ۷)

نمودار ۴. «نسبت ابتکار قانونگذاری» در ادوار هفت گانه (مرکز مالمری و پارسا، ۱۳۹۲: ۸)

کشور	پیشنهاد شده توسط دولت (لایحه - بنیان)			پیشنهاد شده توسط پارلمان (طرح - بنیان)			درصد قانونگذاری (لایحه - بنیان)		
	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰
بلغارستان	۹۴	۱۲۱	۷۴	۲۷	۱۷	۳۳	۷۴	۸۷	۷۳
کرواسی	۹۶	۱۱۲	۱۰۸	۸	۱۸	۳	۹۶	۸۶	۹۳
استونی	۱۳۰	۱۱۸	۱۵۱	۸۰	۹۳	۷۴	۶۳	۵۵	۶۵
ایتالیا	۱۲۷	۱۷۲	۱۱۱	۲۹	۳۴	۲۶	۸۳	۸۳	۷۹
لتونی	۲۰۵	۱۹۳	۲۸۶	۳۲۶	۲۲۳	۱۶۱	۵۶	۴۶	۴۶
مقدونیه	۱۳۴	۱۴۸	۱۰۶	۴	۰	۰	۱۰۰	۱۰۰	۹۶
مولداوی	۹۹	۸۳	۱۰۳	۱۲۴	۶۴	۳۰	۷۶	۵۶	۴۵
روسیه	۱۰۷	۱۱۸	۸۰	۳۱	۱۰۸	۹۰	۵۴	۵۲	۷۲

جدول ۴. پیشنهادهای تقنینی در برخی کشورهای اروپایی (مرکز مالمری و عطار، ۱۳۹۷: ۲۲۰)

دوره تقنینی	مجموع قوانین	لوايح تبدیل شده به قانون	طرح‌های تبدیل شده به قانون	درصد لوايح	درصد طرح‌ها
اول	۳۷۰	۲۷۹	۹۱	۷۵/۴۱	۲۴/۵۹
دوم	۳۱۶	۲۵۸	۵۸	۸۱/۶۵	۱۸/۳۵
سوم	۲۵۶	۱۳۶	۱۲۰	۵۳/۱۳	۴۶/۸۸
چهارم	۳۴۲	۲۲۹	۱۱۳	۶۶/۹۶	۳۳/۰۴
پنجم	۳۵۹	۲۵۰	۱۰۹	۶۹/۶۴	۳۰/۳۶
ششم	۳۹۶	۳۰۸	۸۸	۷۷/۷۸	۲۲/۲۲
هفتم	۳۳۳	۲۳۴	۹۹	۷۰/۲۷	۲۹/۷۳
هشتم	۳۴۹	۲۳۳	۱۱۶	۶۶/۷۶	۳۳/۵۲
نهم	۱۹۷	۱۰۴	۹۳	۵۲	۴۷
مجموع	۲۹۱۸	۲۰۳۱	۸۸۷	۶۶/۷۶	۳۳/۲۴

مأخذ: مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۵، ۱۳۶۹، ۱۳۷۴، ۱۳۷۷، ۱۳۷۹، ۱۳۸۴ و ۱۳۸۷؛ وبسایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (سامانه قوانین).

جدول ۵. سیمای قانونگذاری در نُه دوره (مرکز مالمری و عطار، ۱۳۹۷: ۲۲۲)

۲، ۱، ۲، ۵. قانونگذاری عرفی یا قانونگذاری حکومتی

در تقنین مردم‌محور، نیاز به راهبرد حاکمیتی است تا مجلس بتواند از تمامی ظرفیت‌های بالقوه تقنین بهره‌برداری کند. تأثیر متقابل تقنین مردم‌محور و حاکمیت‌محور، در پی آن است تا ذیل مشروعیت حکومت اسلامی، کارآمدسازی را به دنبال داشته باشد. لذا قانونگذاری حاکمیت‌محور برای قانونمند کردن تقنین است. اصول «قانونگذاری حکومتی» در پرتو شریعت اسلامی تبیین شده و با طرح مصالح ملی در پرتو اصالت دینی، آرمان‌های حقیقی حکومتی در مدل‌های عملی حکومت، آراسته شده است. در قانونگذاری برای مردم یا همان «قانونگذاری عرفی»، استراتژی حکومتی لازم است تا مجلس شورای اسلامی از همه ظرفیت‌های ممکن قانونگذاری استفاده کند. برای پدیداری چنین آرمانی، تعامل منطقی با قوای دیگر لازم است تا خانه ملت همواره سیمایی از امید ملت در پرتو وفاق ملی و آرامش درونی شود. (ادیانی، ۱۳۸۴: ۳) در قانونگذاری عرفی، قانون مبتنی بر نیازسنجی جامعه بوده و مستقیماً نتایج آن معطوف به مردم است؛ یک نوع و نمونه از آن می‌تواند پرداخت یارانه‌ها باشد. قانونگذاری حکومتی بیشتر مربوط به وجه حکمرانی بوده و از طریق و به واسطه حاکمیت بر جامعه و مردم تأثیرگذار است، قانون برنامه توسعه پنج ساله، یک مثال از این نوع است. آینده قانونگذاری با این دو مقوله چه نسبتی خواهد داشت؟

۳، ۱، ۲، ۵. سنت آمریکایی-انگلیسی یا سنت اروپای قاره‌ای

سنت آمریکایی-انگلیسی، قائل به تمایز تنظیم پیش‌نویس قانون از وجه سیاستگذاری است. در این سنت پس از تعیین محتوای قانون توسط سیاستگذار، حقوقدان آن را تبدیل به متن قانونی می‌کند. البته این ترتیبات، توأم با تعامل طرفین است. در نقطه مقابل در سنت اروپای قاره‌ای به گونه‌ای این دو گام ادغام شده‌اند و تمایزی میان سیاستگذار و تنظیم‌کننده پیش‌نویس قانون نیست. علاوه بر این دو سنت، نوع سوم نیز وجود دارد که در آن سیاستگذاری عملاً نقشی ایفا نمی‌کند و تنظیم قانون توسط حقوقدانانی انجام می‌شود که با فضای مضمون قانون بیگانه هستند. مبنای این سنت نوع سوم، تجربه و دانش شخصی است و نتیجه کار هم با فضای میدانی و واقعیات بیگانه است. (سعید و محمدعلی پور، ۱۳۸۲: ۲) وضع موجود در ایران بر هیچ‌یک از این حالات، انطباق دقیق ندارد ولی سوگیری آینده، می‌تواند به یکی از دو سنت اول و دوم تمایل نشان دهد. حال پرسش این است که قالب غالب آینده فرایند قانونگذاری، به سمت کدام‌یک از این دو حالت حرکت خواهد کرد؟

۴، ۱، ۲، ۵. تورم قانونگذاری یا تعدیل قانونگذاری

ماحصل تقنین در جامعه‌های پسامدرن از لحاظ کثرت قوانین به آستانه‌های اخطار و هشدار نزدیک شده است که این امر علل متعددی دارد. بایست از جایگزین کردن این کوه قوانین، که در پی تنظیم رفتارهای انسانی است، به شیوه‌های جدید که از همان نواقص و کمبودها برخوردار هستند نیز اجتناب نمود. آیا علت وجود کوهی از قوانین، فقدان کیفیت قوانین است؟ آیا قانونگذار در پی رفع کمبودها و کاستی‌های قوانین نامطلوب بوده تا از طریق مداخلات تقنینی، جبران مافات کند اما نهایتاً رشد مضاعف نظام تقنینی را به دنبال داشته است؟ (انگک، ۱۳۸۶: ۱) شفافیت نظام تقنینی و تورم قانونگذاری، دارای ارتباطی دو سویه هستند. متأثر از همین بحران، رئیس

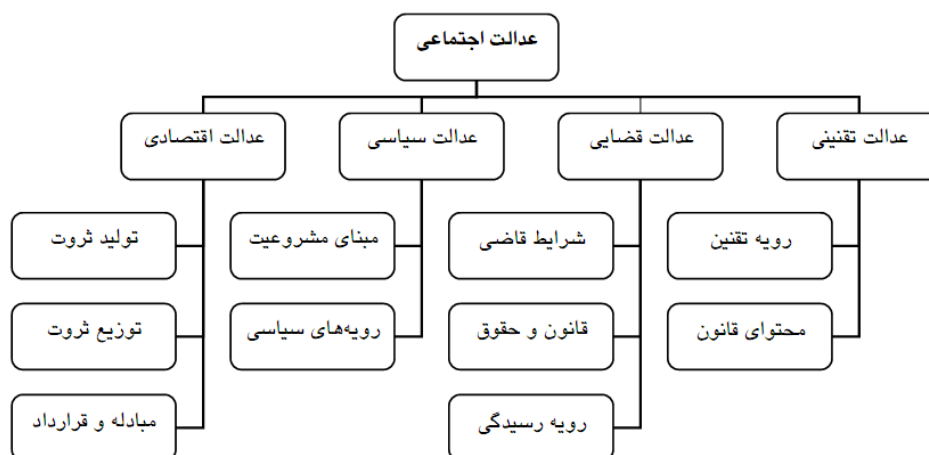
سنای فرانسه در سال ۱۹۹۵ از «انباشتگی متون قانونی که قانون را می‌دهد و از ارزش قانونگذاری می‌کاهد» انتقاد کرد و رئیس‌جمهور فرانسه در نخستین پیامش به دو مجلس در ۱۹ مه ۱۹۹۵ اظهار داشت «زیادی قوانین، قانون را می‌کشد». (مرکزالمیری و مهدی‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۶۲ و ۱۶۱) در راستای حل این معضل، رشته فلسفه قانونگذاری شکل گرفت. این دانش نوظهور در پی حل تورم تقنینی و افراط‌گرایی در وضع قانون است. مراحل سه‌گانه پیشاقانونگذاری، قانونگذاری و پساقانونگذاری، بخشی از کوشش‌های نظری توسعه داده‌شده توسط این دانش نوین است. موضوع فلسفه قانونگذاری، ارتقای کیفیت قوانین و هدف غایی آن، کمک به تحقق حاکمیت قانون و حکمرانی خوب است. (وکیلان و مرکزالمیری، ۱۳۹۵: ۲۹) **قانونگذاری پراکنده، به تورم قوانین انجامیده و بایست برای آن چاره‌ای اندیشیده شود (مرکزالمیری و مهدی‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۵۸) حال پرسش این است که تورم قانونگذاری، جنگل قانون و قانون جنگل، در آینده تشدید خواهد شد یا تعدیل و حل می‌شود؟**

۵، ۲، ۱، ۵. عدالت تقنینی یا ناعدالتی تقنینی

لازمه محقق شدن عدالت تقنینی، علاوه بر اصلاحات در قوانین قضایی، اقتصادی و سیاسی، نیازمند تحول در روال مندرج در آیین‌نامه داخلی مبنی بر تنظیم و تصویب قوانین در مجلس است. مضاف بر این موارد، بایست محتوای قوانین و نظارت بر حسن اجرای قوانین نیز عادلانه باشد. (خاندوزی، ۱۳۸۸: ۱۴) عدالت تقنینی یا ناعدالتی تقنینی؟

ریشه بی‌عدالتی / نقش مجلس	عملکردها (کارکنان یا مدیران)	رویه‌ها و سیاست‌های دولت یا قوه قضائیه	قوانین	نهادهای
مستقیم (تقنین)			✓	؟
غیرمستقیم (نظارت)	✓	✓		؟

جدول ۶. ابعاد و نقش‌های مجلس در مقابله با بی‌عدالتی (خاندوزی، ۱۳۸۸: ۲۶)

شکل ۳. ابعاد کلی عدالت (خاندوزی، ۱۳۸۸: ۲۰)

۵, ۲, ۱, ۶. تنقیح‌افزایی یا تنقیح‌زدایی

چرا تنقیح قوانین ضرورت دارد. وجود کوهی از قوانین، زوائد و نسخ‌شدگی قوانین، در کنار تضاد و تعارض و تناقضات قوانین و مقررات، بخشی از دغدغه‌مندی‌های خبرگانی است، اعم از قضات، حقوقدانان و وکلاء، که به وجهی و به نوعی با قانون سر و کار دارند. پیرایش و هرس از آن رو لازم است که این دغدغه‌ها مرتفع گردد. امروزه به دلیل انبوه شدن قوانین و تعدد و تکرار آن در زمینه موضوعات واحد، پیراستن قوانین و مقررات از موارد زائد و منسوخه و دسترسی به قوانین و مقررات عاری از تعارض و مغایرت با سایر قوانین و مقررات، امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. (مردانی، ۱۳۸۵: ۱۸) با توجه به وضعیت موجود، اشاره‌شده در بالا، آینده تقنین متعلق به تنقیح‌زدایی است یا تنقیح‌افزایی؟

۵, ۲, ۱, ۷. متن‌گرایی یا نیت‌بنیانی

دو نظریه تقنینی وجود دارد، نظریه منطق قانون که مربوط به تفسیر قانون است و نظریه فرایند قانونی که روند قانونگذاری را در بر می‌گیرد. هر یک از این دو نظریه به دو شاخه تقسیم می‌شوند. اولی به متن‌گرایی و نیت‌بنیانی تفکیک می‌شود و دومی ناظر بر دو مقوله تکررگرایی و رویه قانونی است. پیروان متن‌گرایی در پی معنای عمومی کلمات ذکرشده در قانون هستند و نه نیت قانونگذار. متن‌گرایی، گاهی نظریه «معنی آشکار» خوانده می‌شود. طرفداران نیت‌بنیانی، متن‌گرایی را طرد می‌کنند. آن‌ها قصد و مقصد قانونگذار را محور و مبنا می‌دانند و در پی آشکار کردن نیت پشت تصویب یک قانون است تا از این طریق بتواند قصد مدنظر را محقق کند. (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۷: ۹ و ۱۰) متن‌گرایی و نیت‌بنیانی، هر دو توأمان وجود دارند اما در آینده کدام یک ممکن است وجه مؤثرتر و پُرننگ‌تری از خود به جای بگذارد؟ با لحاظ این مطلب که جایگاه برابرشان از لحاظ وزنی نیز در آینده متصور است.

۵, ۲, ۱, ۸. تکررگرایی یا رویه قانونی

دو نظریه منطق قانون و نظریه فرایند قانونی مربوط به تقنین هستند. نظریه‌های تفسیری قانون به دنبال آشکارسازی منطق قانون هستند. نظریه‌های روند قانونگذاری شامل تکررگرایی و رویه قانونی می‌شوند. تکررگرایی، گروه‌های ذی‌نفع در سیاست‌های تقنینی را مدنظر قرار می‌دهد. سیاست گروه‌های ذی‌نفع به «تکررگرایی» منتج می‌شود و بر همین مبنا قدرت سیاسی در میان بازیگران سیاسی متعدد پخش و توزیع می‌شود. گروه‌های ذی‌نفع شامل احزاب سیاسی، اتحادیه‌ها و سازمان‌های زیست‌محیطی می‌شوند. (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۷: ۱۱) نظریه‌های مربوط به رویه قانونی، فرایندهای قانونی و موانع سیاسی که یک لایحه طی می‌کند تا به قانون تبدیل شود را مورد توجه و در کانون خود قرار می‌دهند. در این گونه از نظریه‌ها پیش از و بیش از توجه به نیت فردی قانونگذار، بر مبنای ساختارهای حقوقی و سیاسی کلان در نظام تقنینی کشور و اهمیت آن‌ها، آشکارسازی منطق قانون دنبال می‌شود. (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۷: ۱۲) تکررگرایی یا رویه قانونی؟

۵, ۲, ۱, ۹. انسان‌محوری یا فناوری‌محوری

با ظهور فناوری‌های جدید مثل هوش مصنوعی، تقنین می‌تواند از این گونه فناوری‌ها تأثیر بپذیرد. در حال حاضر این نقش، چندان آشکار و صریح نیست. در تقنین کنونی، انسان که البته هنوز با فناوری‌های نوین جایگزین نشده، دارای نقش اصلی است و فناوری در وضع قانون به نوعی در کنار و حاشیه قرار گرفته و محوریت تقنین به دست و بر دوش انسان است. اما ممکن است در آینده این گونه نباشد و انسان، میدان و کار را به فناوری‌های هوشمندی مثل هوش مصنوعی واگذارد و خود در کنار و حاشیه قرار بگیرد. قانونگذاری آینده، انسان‌محور یا فناوری‌محور (اعم از هوش مصنوعی و ...) خواهد بود؟

۵,۲,۲. منظر دوم) نمایندگی

نسبت آینده‌های، از منظر نمایندگی مدنظر قرار دارد، به این مفهوم که آینده‌های تعارضی تقنینی معطوف به نماینده‌بودن، مطرح می‌گردد.

۵,۲,۲,۱. مردم‌سالاری اکثریت یا استبداد اکثریت

نماینده بودن امری غیرواقعی شده است. قانونگذاران و مجلس، دیدگاه‌های حوزه‌های انتخابیه خود را انعکاس نمی‌دهند و نه به سود آن‌ها و نه به نمایندگی از آن‌ها اقدام نمی‌کنند. نظریه غیرواقعی بودن نمایندگی، قائل به این نکته است که اقلیت‌ها، از فرایند سیاسی به حاشیه رانده شده‌اند و ذیل «استبداد اکثریت» قرار گرفته‌اند. (وکیلان، ۱۳۹۰: ۲۵) کدامین آینده؛ نمایندگی واقعی یا غیرواقعی؟ مردم‌سالاری اکثریت یا استبداد اکثریت؟

۵,۲,۲,۲. قانونگذار انتخابی یا قانونگذار انتصابی

به دلیل این که پژوهش راجع به آینده است و طبق شکل ۱ یکی از عوامل شکل‌دهنده آینده تصاویر است، راجع به آینده‌های متصور بایست طرح موضوع شود. وجود نمایندگان انتصابی هم در حال حاضر در ایران و جهان وجود دارد و هم مسبوق به سابقه است. بخشی و تعدادی از اعضاء مجالس مشروطه و شورای ملی، مستقیماً توسط رأس حاکمیت گماشته می‌شدند. در حال حاضر نیز برخی حقوقدانان به صورت بالقوه از مجمع تشخیص به عنوان مجلس دوم و از شورای نگهبان به عنوان مجلس سوم یاد می‌کنند، حال آن که انتصاب در آن وجود دارد. پرسش این است که در صورت در نظر گرفتن چنین وضعیتی به عنوان یک امکان یا حتی صرفاً یک تصور، قانونگذاران و نمایندگان مجلس در آینده غالباً انتخابی تر خواهند بود یا این امکان وجود دارد که انتصابی هم باشند؟ اگر پاسخ آری است، آیا ممکن است غلبه با انتصابی‌ها باشد؟

۵,۲,۳. منظر سوم) مجلس شورای اسلامی

در این بخش، نسبت آینده‌های تعارضی قانونگذاری با محوریت قوه مقننه مدنظر قرار می‌گیرد. در ادامه به موارد مرتبط اشاره شده است.

۵,۲,۳,۱. تک‌مجلسی، دو‌مجلسی یا چندمجلسی

نظام‌های قانونگذاری دو‌مجلسی ره‌آورد جامعه زمین‌سالار قرون ۱۷ و ۱۸ میلادی است. علاوه بر این کتاب روح-القوانین منتسکیو که مبتنی بر نظام پارلمانی بریتانیا بود نیز بر چنین نظام تقنینی مؤثر بود. علی‌رغم بنیان‌های فوق،

کشورهایی مانند دانمارک، ایسلند و ایالت نبراسکا، پارلمان دومجلسی را با نظام تک‌مجلسی جایگزین کردند. (گروسی و باصری، ۱۳۹۸: ۴۷) هایک معتقد بود کلیدی‌ترین اهرم تحدید اعمال اختیارات مجلس، اصل حاکمیت قانون است. او دو گونه قانون را از همدیگر تفکیک می‌کند؛ «نوموس^{۳۱}» و «تر^{۳۲}». «نوموس» قوانینی هستند که برخاسته از نظم خودجوش بوده و انسان، عامدانه آن را به وجود نیاورده است. اما «تر» قوانین تصویب شده توسط مجلس است که برای ساماندهی امور حکمرانی وضع شده و در راستای پایه‌ریزی سازمان‌هایی با اهدافی مشخص قرار دارند. (مرکز‌المیری، ۱۳۹۴: ۱۷۴) قوانین دسته اول بر اصول کلی من جمله آزادی و عدالت، دلالت دارند و تمامی قوانین تصویب شده در مجلس بایست با آن‌ها سازگاری داشته باشند. اما چنانچه نظام تقنینی، دارای صلاحیت قانونگذاری مغایر با آن اصول کلی و «پیشینی» باشد و یا از آن بدتر، مجلس قوانینی وضع کند که ماهیتی نوموسی داشته باشد، عملاً مجلس قدرت مطلقه‌ای شبیه پادشاهان خودکامه قرون پیشین خواهد داشت؛ و نمایندگان مجلس به کمک اختیاراتشان که بر مبنای آرای مردمی به آنان تفویض شده، می‌توانند قوانینی مغایر با حقوق و آزادی‌های مردم تصویب کنند. اما اگر مجلس، تحدید به قانونگذاری گونه «تر» بشود، قدرت مجلس محدود به امور حاکمیتی و مشخصاً سامان‌دهی امور روزمره و تمشیت امور اداری خواهد شد. (مرکز‌المیری، ۱۳۹۴: ۱۷۵) هایک، با ارائه راهکاری اجرایی، راه حل (مرکز‌المیری، ۱۳۹۴: ۱۷۶) مسأله را دو مجلسی کردن نظام تقنینی می‌داند. مجلس اول، «مجلس قانونگذاری حقیقی» است با رسالت تدوین و تصویب اصول کلی و با ثباتی که فعالیت‌های جامعه براساس آن اصول تنظیم شود. خروجی چنین مجلسی بایست منطبق با عقاید اکثریت اعضاء جامعه در خصوص رفتار عادلانه و غیرعادلانه باشد، نه خواسته‌ها و مطالبات گروه‌های خاص. مجلس دوم با مسائل و امور مربوط به نحوه حکمرانی سروکار دارد و مأموریت و رسالتش، وضع هر قانونی است به جز قوانین مرتبط با رفتار عادلانه. هاک ب این باور است که با تمایز اختیارات و تکالیف این دو مجلس و لحاظ کردن سایر تدابیر، مانند پیش‌بینی ویژگی‌هایی اختصاصی برای اعضاء هر یک از این مجالس (از جمله سن نمایندگان عضو و مدت متفاوت برای نمایندگی)، می‌توان اعمال اختیارات مجلس را تحدید نمود. هدف اصلی هایک از این پیشنهاد، تأسیس مجلس تقنینی دومی است که به عنوان سرسپرده حاکمیت عمل نکند و نهادی وابسته به حکومت نباشد تا از طریق ایفای نقش تسهیل‌گر تقنینی، به حکمرانی در دستیابی به مقاصد موقت و زودگذر کمک کند. مبانی نظری نظریه فوق این است که برای تحقق حاکمیت قانون، ضرورت دارد قوه مقننه در چارچوب قواعدی دائمی و غیرقابل خدشه در امر قانونگذاری تحدید شود؛ محدودیت‌هایی که حتی یک مجلس متشکل از اعضاء منتخب به نحو مردم‌سالار، نتواند آن را نادیده بگیرد. (مرکز‌المیری، ۱۳۹۴: ۱۷۷) حال پرسش این است که در پرتو رویکرد کارکردمحور، قوه مقننه ایران با توجه به نهادهایی که به انحاء مختلف به‌طور مستقیم در اعمال وظایف قوه مقننه دخالت دارند، در ردیف کدامیک از نظام‌های تقنینی قرار می‌گیرد؛ تک‌مجلسی؛ دو مجلسی یا حتی سه مجلسی؟ (وکیلان، ۱۳۹۰: ۲۳۵) از میان آینده‌های تک‌مجلسی، دو مجلسی یا چندمجلسی، کدامین سو، روی خواهد داد؟

۳۱. Nomos

۳۲. Thesis

۲, ۳, ۲, ۵. صحن محوری یا کمسیون محوری

بررسی طرح محوری یا لایحه محوری بر اساس آیین‌نامه‌های داخلی و رویه‌های تقنینی کشورها، مجالس را بر مبنای سطح وابستگی به صحن علنی یا کمسیون‌های تخصصی، به دو دو گروه دسته‌بندی می‌کند، صحن محوری و کمسیون محوری. (وکیلان، ۱۳۹۰: ۲۵۶ و ۲۵۵) آینده متعلق به کدام است؛ صحن یا کمسیون؟

۳, ۳, ۲, ۵. تفکیک قوا یا تفکیک احزاب سیاسی

حزب‌ها در سیاست مردم‌سالاری به عنوان واسط و رابط عمل می‌کنند. حزب‌ها در مردم‌سالاری و به‌ویژه انتخابات و نهایتاً اجرا و اعمال و انتقال قدرت سیاسی به چنان جایگاه و اهمیتی دست یافته‌اند که گروهی از خبرگان علوم سیاسی اخیراً به جای گفتمان «تفکیک قوا» از رویکرد «تفکیک احزاب سیاسی» سخن به میان آورده‌اند. (جاندا، ۱۳۹۲: ۱) منظور از رویکرد «تفکیک احزاب سیاسی» این است که احزاب به چنان جایگاه، شأن و قدرتی دست یابند که جای قوای سه‌گانه را بگیرند؛ البته نه به معنای متعارف، رایج و مصطلح، که در آن حزب، قدرت را در یک یا چند قوه به دست می‌گیرد بلکه به این مفهوم که خود حزب بر جای و به جای یک یا دو یا هر سه قوه قرار می‌گیرد. در حالت متعارف، ماهیت و هویت قوه، همچنان قوه باقی می‌ماند ولی در رویکرد «تفکیک احزاب سیاسی»، قلب ماهیت و هویت از قوه به حزب رخ می‌دهد. یک نمونه قابل اشاره اتفاقات، تغییرات و بحران‌های ناشی از چنین نگاهی در سرزمین‌های اشغالی است که یک حزب در پی آن است که جایگزین جایگاه قوه قضائیه گردد. تقنین آینده، با تفکیک قوا و رویکرد «تفکیک احزاب سیاسی»، چه نسبتی خواهد داشت؟

۴, ۳, ۲, ۵. دیپلماسی پارلمانی شناور یا نفی لابی محوری

در مطالعات تقنینی دانشگاهی از دیپلماسی پارلمانی واشنگتن به دلیل تأثیرگذاری لابی‌های متعدد بر آن، به «دیپلماسی پارلمانی شناور»^{۳۳} تعبیر می‌شود. (ناطق‌نوری، ۱۳۹۴: ۱) آیا آینده قوه مقننه در ایران، سمت و سوی دیپلماتیک شناور خواهد داشت؟

۵, ۳, ۲, ۵. در رأس امور بودن یا نبودن

این داعیه که مجلس دیگر «در رأس امور» نیست، دال بر این نظر بوده که بیان امام (ره) ناظر بر قبل از اصلاح قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ است. این مجادله، جدال مابین دو قوه مجرب و مقننه و برداشت‌های حقوقی پیرامون آن را گسترش داده است. (مهرپور، ۱۳۹۰: ۱) آیا در آینده «در رأس امور» بودن مجلس، پررنگ‌تر خواهد بود؟

۶, ۳, ۲, ۵. حکمرانی پارلمانی، ریاستی، نیمه‌ریاستی-نیمه پارلمانی یا مختلط اسلامی

نمونه شاخص نظام‌های ریاستی، ایالات متحده (کامن‌لا)، نظام‌های پارلمانی، انگلستان (کامن‌لا)، نظام‌های نیمه-ریاستی یا نیمه‌پارلمانی، فرانسه و آلمان (رومی-ژرمن)، و نظام‌های مختلط اسلامی، مصر و مالزی (اسلامی) هستند. (موثق و همکاران، -: ۴) آینده پارلمانی یا آینده ریاستی یا همین وضعیت فعلی نیمه‌پارلمانی-نیمه‌ریاستی یا مختلط اسلامی؟ کامن‌لا یا رومی-ژرمن یا اسلامی؟ و تأثیرشان بر تقنین چگونه خواهد بود؟

۷, ۳, ۲, ۵. قوه مقننه یا قوه مجریه

تفکر نوظهور افول قوه تقنینی، دیدگاهی شگفت‌آور نیست. در قرن نوزدهم، مجالس از حیث تعدد و اعتبار سیاسی توسعه و گسترش یافت‌اند. هرچند کشورهایمانند آلمان بودند که چنین دوره و دورانی را از سرنگذارند و انباشت تجربه برایشان محقق نگردید. پارلمانتاریسم از مشخصه‌های قرن نوزدهم بود. (وکیلان، ۱۳۹۰: ۱۱۲) اما پیش از آن که این وضعیت ثابت یابد، رو به افول نهاد. قوای تقنینی، ضعیف‌تر از آن بودند که بتوانند در برابر فشارهایی که به نفع غلبه یافتن قدرت قوه مجریه اعمال می‌شد، پایداری کنند. نتیجه آن که احزاب، که نامزدها را انتخاب و برنامه کار قوای قانونگذاری را تنظیم می‌کردند، بر فرایندهای انتخاباتی و پارلمانی مسلط شدند. سران احزاب پیروز سمت‌های کلیدی قوه مجریه را در اختیار گرفته و در خصوص این که چه لایحه‌هایی بایست برای تصویب به قوه قانونگذاری ارائه شود اعمال‌نظر می‌کردند. این وضعیت باعث شد مرکز ثقل سیاستگذاری از قوای مقننه به قوه مجریه منتقل شود. (وکیلان، ۱۳۹۰: ۱۱۳) کدامین مرکز ثقل سیاستگذاری؛ مقننه یا مجریه؟

۵، ۲، ۳، ۸. مرکز محور، استانی یا فدرالی

در انتخابات مرکز محور، که همان وضعیت فعلی است، نقش غالب، پُرننگ و محوری با وزارت کشور است و مراکز استان و مشخصاً استانداری‌ها ذیل آن قرار می‌گیرند. در انتخابات استان محور، غلبه اختیارت و محوریت، با استان است. انتخابات فدرالی همان نوع استانی است که توأم با استقلال مراکز است که منتج به داشتن مجالس استانی خواهد شد. در انتخابات تقنینی آینده، کدامیک از وضعیت‌های مرکز محور یا استانی یا فدرالی، محتمل‌تر است و تأثیر آن بر تقنین چه و چگونه خواهد بود؟

۵، ۲، ۳، ۹. انتخابی، انتصابی یا ترکیبی

یکی از عوامل شکل‌دهنده آینده تصاویر است، راجع به آینده‌های متصور بایست طرح موضوع شود. وجود نمایندگان انتصابی هم در حال حاضر در ایران و جهان وجود دارد و هم مسبق به سابقه است. بخشی و تعدادی از اعضاء مجالس مشروطه و شورای ملی، مستقیماً توسط رأس حاکمیت گماشته می‌شدند. برخی حقوق‌دانان به صورت بالقوه از مجمع تشخیص به عنوان مجلس دوم و از شورای نگهبان به عنوان مجلس سوم یاد می‌کنند، حال آن که انتصاب در آن وجود دارد و شورای نگهبان، ترکیب و جمع انتخاب و انتصاب است. در صورت در نظر گرفتن چنین وضعیتی به عنوان یک امکان یا حتی صرفاً یک تصور، سوگیری قوه مقننه و مجالس آینده، به کدام یک از روندهای انتخابی، انتصابی و یا ترکیبی و بینایی (مانند شورای نگهبان) تمایل و گرایش بیشتری خواهد یافت؟ آیا آینده، روندی متمایز از این سه را متصور خواهد بود؟

۵، ۲، ۳، ۱۰. انتخابات حزبی و غیرمستقیم یا مستقیم و غیرحزبی

در انتخابات فعلی مجلس، نمایندگان مستقیماً با آراء مردم انتخاب می‌شوند؛ اگر این وضعیت به عنوان «انتخابات مستقیم و غیرحزبی» در نظر گرفته شود؛ در نقطه مقابل آن، انتخاب نمایندگان مجلس از طریق اختصاص رأی مردم به فهرست اعلامی احزاب، و نه نامزدهای پیشنهادی درون فهرست اعلام شده، به عنوان «انتخابات حزبی و غیرمستقیم» در نظر گرفته خواهد شد. در حال حاضر طبق قانون انتخابات و قانون احزاب، «انتخابات حزبی و غیرمستقیم» امکان‌پذیر نیست. آیا مجالس آینده با انتخابات حزبی و غیرمستقیم تشکیل خواهند شد یا به نحو مستقیم و غیرحزبی، انتخابات برگزار می‌شود؟

۶. پرسش‌های پژوهش

بخش اول تحقیق، مطالعه نسبت‌های سه‌گانه آینده‌ها در پی تعیین وضعیت تعارض، تعادل و تعاون، به عنوان سه نسبت مابین آینده‌ها قابل است. وضعیت‌های متعارض، متعادل یا متعاون، سه نسبتی است که بین آینده‌ها برقرار است. طبق توضیحات و شرحی که تا این بخش مطرح شده، نسبت آینده‌ها با نام‌های «تعارض»، «تعادل» و «تعاون» یک حالت سه‌گانه است.

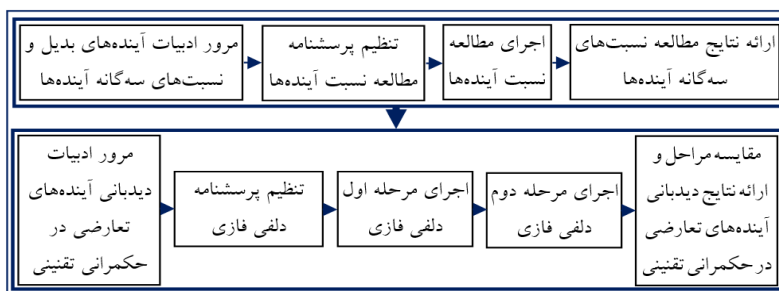
بر اساس نتایج این مطالعه فوق، در بخش دوم پژوهش، دیدبانی یک مورد مطالعاتی بر اساس گزینش یکی از وضعیت‌های نسبت‌های آینده‌ها که در مطالعه تطبیقی طرح شد، انجام می‌شود. وضعیت منتخب، تعارض آینده‌ها بوده که مبین شرایط آینده‌های متعارض است. مورد مطالعاتی، آینده‌های تعارضی قانونگذاری است که فضای آینده‌های متعارض حکمرانی تقنینی را مدنظر قرار داده است. آیا آینده‌های قانونگذاری که نسبت به یکدیگر دارای تضاد و تقابل هستند، در آینده به جهت و سمت خاصی سوگیری خواهند داشت یا در وضعیت تعادل بینایی و برابر، به نوعی ثبات و استقرار خواهند رسید؟ در صورت سوگیری، کدام آینده بیش‌تر غالب بوده و مسلط‌تر خواهد شد؟ پرسش این‌جا است «آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی، در کدام وضعیت قرار خواهند گرفت؟». به همین منظور یک پرسشنامه دلفی فازی با ۳۲ گویه تنظیم شده است.

۷. روش پژوهش

پژوهش با استفاده از روش مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای آغاز و به کمک پرسشنامه آراء خبرگان و دلفی فازی ادامه یافت. منطبق با این روش در گام نخست، ادبیات آینده‌های بدیل مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت و بر اساس آن یک پرسشنامه‌ای ۵ سؤالی طراحی شد. پرسشنامه در اختیار خبرگان آینده‌پژوهی قرار گرفت. در گام دوم، ادبیات آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی مطالعه شد و منبعث از تقابل و تضاد آینده‌ها در حوزه قانونگذاری پرسشنامه‌ای ۳۲ سؤالی به سبک دلفی فازی تنظیم گردید. این پرسشنامه در دو مرحله در اختیار خبرگانی اعم از نمایندگان ادواری، سابق و اسبق مجلس شورای اسلامی، حقوقدانان، و متخصصان حکمرانی قرار گرفت و اتفاق نظرهای به‌دست آمده تعیین شد.

۸. مراحل انجام پژوهش و گردآوری داده‌ها

پژوهش آغازین، مطالعه نسبت آینده‌ها در چهار مرحله صورت گرفت؛ مرحله اول با مرور ادبیات آغاز، در مرحله دوم پرسشنامه تنظیم، طی مرحله سوم، اجرای پرسشنامه انجام و در مرحله پایانی نیز وضعیت نسبت آینده‌ها به عنوان نتایج مشخص شد. پژوهش پایانی، دیدبانی آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی طی پنج مرحله صورت گرفت؛ در مرحله اول مرور ادبیات تعارضی آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی طی پنج مرحله صورت دوم بود، در مراحل سوم و چهارم، اجرای دو دور دلفی فازی انجام و در مرحله پایانی نیز نتایج اتفاق نظر خبرگان مشخص شد. شکل ۴ ساختار اجرای پژوهش است.

شکل ۴. ساختار اجرای پژوهش

۹. اجرای پژوهش

نتایج پژوهش در گام اول، مطالعه نسبت آینده‌ها، به عنوان ورودی گام دوم، دیدبانی آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی، پژوهش عمل کرده و به این ترتیب با انتخاب گونه تعارضی در نسبت آینده‌ها، آینده آینده‌های تقنینی متعارض، تعیین و تحت دیدبانی قرار گرفت. پژوهیدن این دو گام مکمل در ادامه آمده است.

۹، ۱. مطالعه نسبت‌های سه‌گانه آینده‌ها

نسبت آینده‌ها با یکدیگر به سه دسته تعارض (تضاد، ناسازگاری، اختلاف، عدم تفاهم، ناهمزیستی، تقابل)، تعادل (انصاف و تساهل) و تعاون (ائتلاف، سازگاری، تفاهم، همزیستی و تعامل) گروه‌بندی می‌شود.

۹، ۲. دیدبانی آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی

بر اساس پرسشنامه دلفی فازی تنظیم شده که طی دو مرحله برای خبرگان ارسال شد، آراء ایشان گردآوری گردید. در مرحله اول، گروه خبرگان مشتمل بر ۱۹ نفر بود که در مرحله دوم به علت ریزش مشارکت خبرگان، این تعداد به ۱۳ نفر کاهش یافت. با توجه مقایسه دو دور دلفی اجرا شده و میزان اختلاف نظر کمتر از ۱۰ درصدی در تمامی موارد ۳۲ گویه اعلامی، اتفاق نظر حاصل شد.

۱۰. تجزیه و تحلیل

تجزیه و تحلیل پژوهش به تفکیک مطالعه نسبت‌های سه‌گانه آینده‌ها و دیدبانی آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی در ذیل آورده شده است.

۱۰، ۱. مطالعه نسبت‌های سه‌گانه

بر مبنای میانگین نظرات خبرگان در خصوص هر یک از گویه‌های پنج‌گانه طی اجرا، مواردی که در پرسش پژوهش به عنوان مورد سؤال طرح شده بود، مشخص گردید. جدول ۷ خلاصه تجزیه و تحلیل مقادیر نتایج حاصل از پرسشنامه به کمک نرم‌افزار اکسل را نشان می‌دهد.

گویه	درصد میانگین میزان موافقت خبرگان
تأیید وجود وضعیت تعارض در نسبت آینده‌ها	٪۶۱
تأیید وجود وضعیت تعاون در نسبت آینده‌ها	٪۶۴
تأیید وجود وضعیت تعادل در نسبت آینده‌ها	٪۵۱

جدول ۷. نتایج محاسبات میانگین آراء خبرگان به کمک نرم‌افزار اکسل در خصوص نسبت آینده‌ها

به این نسبت‌های سه‌گانه بایست به عنوان آستانه‌های مطلق نگاه کرد که مابین آن‌ها حالتی طیفی و پیوستاری وجود دارد به نحوی که هم‌پوشانی آن‌ها امکان‌پذیر است. بر اساس اطلاعات و اعداد و ارقام مندرج، به تفکیک هر یک از گویه‌ها، از لحاظ نظری، ذهنی و انتزاعی که مبتنی بر منطق ایده‌پردازی مفهوم «نسبت آینده‌ها» و مستقل از مصادیق عینی و میدانی است، گزاره‌های ذیل قابل ارائه است:

- تأیید وجود وضعیت تعارض در نسبت آینده‌ها؛
- تأیید وجود وضعیت تعاون در نسبت آینده‌ها؛
- تأیید وجود وضعیت تعادل در نسبت آینده‌ها.

۱۰،۲ دیدبانی آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی

میانگین نظرات خبرگان به ازاء هر گویه به تفکیک دو مرحله اجرای دلفی فازی، وضعیت آینده آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی مشخص گردید. در جدول ۸ خلاصه تجزیه و تحلیل مقادیر اختلاف این میانگین‌ها، نتیجه اجرای دو دور دلفی و محاسبات فازی اندازه‌گیری شده با استفاده از نرم‌افزار اکسل ارائه شده است.

نتیجه	اختلاف دو مرحله	میانگین فازی میزان موافقت (۱ تا ۱۰)		گویه
		مرحله دوم	مرحله اول	
اتفاق نظر	- ۰/۰۱	۰/۵۰	۰/۵۱	لایحه-بنیان
اتفاق نظر	- ۰/۰۴	۰/۵۷	۰/۶۱	قانونگذاری عرفی
اتفاق نظر	۰/۰۵	۰/۶۴	۰/۵۹	سنت آمریکایی-انگلیسی
اتفاق نظر	۰/۰۲	۰/۶۵	۰/۶۳	تورم قانونگذاری
اتفاق نظر	- ۰/۰۳	۰/۵۱	۰/۵۴	عدالت تقنینی
اتفاق نظر	۰/۰۳	۰/۶۳	۰/۶۰	تنفیح‌افزایی
اتفاق نظر	۰/۰۵	۰/۶۰	۰/۵۶	متن‌گرایی
اتفاق نظر	- ۰/۰۳	۰/۵۲	۰/۵۶	رویه قانونی
اتفاق نظر	- ۰/۰۷	۰/۵۰	۰/۵۷	فناوری محور
اتفاق نظر	۰/۰۱	۰/۵۲	۰/۵۱	مردم‌سالاری اکثریت
اتفاق نظر	۰/۰۰	۰/۶۱	۰/۶۱	انتخابی‌تر
اتفاق نظر	- ۰/۰۲	۰/۶۴	۰/۶۵	تک‌مجلسی
اتفاق نظر	۰/۰۲	۰/۷۵	۰/۷۳	کمیسیون محور
اتفاق نظر	۰/۰۷	۰/۷۵	۰/۶۹	دیپلماسی پارلمانی شناور (لابی)
اتفاق نظر	- ۰/۰۷	۰/۲۶	۰/۳۴	در رأس امور بودن مجلس
اتفاق نظر	۰/۰۶	۰/۴۸	۰/۴۲	نظام نیمه ریاستی-نیمه پارلمانی
اتفاق نظر	- ۰/۰۱	۰/۴۳	۰/۴۵	انتخابات استان محور
اتفاق نظر	۰/۰۴	۰/۷۳	۰/۶۹	قوه مقننه «انتخابی‌تر»
اتفاق نظر	۰/۰۳	۰/۷۱	۰/۶۸	انتخابات مستقیم و غیرحزبی

جدول ۸. نتایج محاسبات فازی دلفی دیدبانی آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی به وسیله نرم‌افزار اکسل

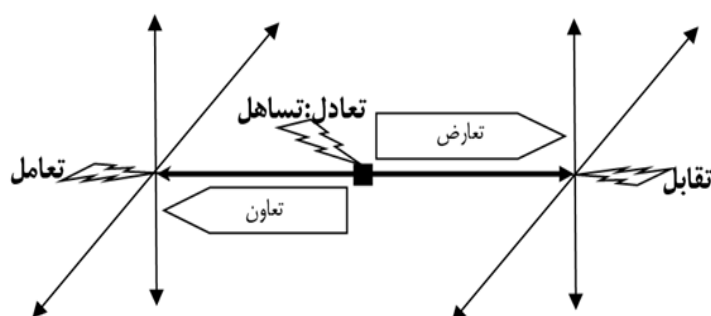
بر روی کلیه ۳۲ گویه مندرج در پرسشنامه دوم مربوط به اجرای دلفی فازی دو مرحله‌ای با موضوع «آینده‌های تعارضی تقنینی»، اتفاق نظر خبرگان حاصل شد. از میان این ۳۲ گویه، تعداد ۱۹ گویه وجود داشت که اتفاق نظر به دست آمده، نسبتاً ضعیف و شکننده بود و علی‌رغم داشتن تأیید خبرگان، به منظور تقویت نتایج تحقیق، این ۱۹ گویه از بخش تجزیه و تحلیل یافته‌ها حذف و از بهره‌برداری پژوهشی از آن‌ها صرف‌نظر شد. بر اساس اطلاعات و اعداد و ارقام مندرج در دو ستون اختلاف و نتایج، به تفکیک هر یک از گویه‌ها، گزاره‌های ذیل در خصوص آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی قابل ارائه است:

- مجالس لایحه-بنیان‌تر؛
- تعادل بین قانونگذاری عرفی و قانونگذاری حکومتی؛
- سنت آمریکایی-انگلیسی؛
- تورم قانونگذاری؛
- عدالت تقنینی؛
- تنقیح افزایی؛
- متن‌گرایی؛
- رویه قانونی؛
- فناوری محوری؛
- مردم‌سالاری اکثریت؛
- قوه مقننه انتخابی‌تر؛
- تک‌مجلسی؛
- کمیسیون محوری؛
- دیپلماسی پارلمانی شناور (لابی)؛
- در رأس امور بودن مجلس؛
- نظام نیمه‌ریاستی-نیمه‌پارلمانی؛
- انتخابات استان محور؛
- قوه مقننه انتخابی‌تر؛
- انتخابات مستقیم و غیرحزبی.

با تقویت قوه مجریه و وجه عرفی و مردمی، در کنار گسترش لابی‌گری و رشد نقش هوش مصنوعی در قانونگذاری، و علی‌رغم حفظ وضعیت تک‌مجلسی، فضا برای استان‌گرایی و تمرکززدایی بازتر خواهد شد، هر چند که احزاب همچنان در حاشیه مانده و به متن کشانده نخواهند شد.

۱۱. نتیجه‌گیری

طبق آنچه در بخش تجزیه و تحلیل ارائه گردید سه نوع آینده‌های تعارضی، تعاونی و تعادلی، نشان‌دهنده وضعیت‌های آینده‌ها نسبت به یکدیگر است. تعارض، تعاون و تعادل، به ترتیب مفاهیم تقابلی، تساهل و تعامل را تداعی می‌کنند. تقابل، به معنای تعارضِ توأم با اقدام و عمل، علیه یک موضع است. تعامل نیز از جنس اقدام و عمل است اما با این تفاوت که له موضع مدنظر صورت می‌گیرد. مفهوم تساهل، فقدان اقدام و بی‌عملی را در بر داشته و به نوعی منفعلانه محسوب می‌شود که حالتی بی‌طرفانه و خنثی دارد و همراه با مدارا است. تمامی آنچه که در بخش نخست پژوهش تحت عنوان «نسبت آینده‌ها» آمده و قبل از ورود به مقوله تقنین طرح موضوع شده است، از منظر ذهنی، انتزاعی و نظری مورد مذاقه قرار گرفته، به نحوی که بتواند منطق مفهوم «نسبت آینده‌ها» را پایه‌گذاری نموده و منتقل نماید. بایست به این نکته دقت شود که در بخش نخست پژوهش، ذهن محقق به سمت مصادیق خارجی، عینی و میدانی مانند مقوله تقنین، سوگیری پیدا نکند تا منطق مفهوم «نسبت آینده‌ها» به نحو دقیق و روشن، ایده‌پردازی شود و امکان وجودی سه نوع نسبت میان آینده‌ها، از لحاظ ذهنی و نظری، تأیید شود. به این نسبت‌های سه‌گانه بایست به عنوان آستانه‌های مطلق نگاه کرد که مابین آن‌ها حالتی طیفی و پیوستاری وجود دارد به نحوی که هم‌پوشانی آن‌ها امکانپذیر است. شکل ۵ تصویری ادغامی از این سه‌گانه‌های نسبت آینده‌ها را نشان می‌دهد. محورهای سمت چپ و راست شکل، گویای زمینه‌هایی است که در آن‌ها تعامل یا تقابل صورت می‌گیرد. لازم به توضیح است تعداد محورها می‌تواند بین یک مورد تا چند عدد متغیر باشد که این بسته به تعدد زمینه‌های تقابل یا تعامل است.

شکل ۵. بردارهای نسبت‌های سه‌گانه آینده‌ها

جهت نتیجه‌گیری پژوهش دیدبانی آینده‌های تعارضی در حکمرانی تقنینی، می‌توان آنچه که در بخش تجزیه تحلیل ذکر شد را در دسته‌بندی‌ها و گروه‌سازی‌های مشابه و هم‌خانواده، به نحو یکپارچه جمع‌بندی نمود:

- تقویت قوه مجریه و کم‌رنگ‌تر شدن نقش و جایگاه مجلس شورای اسلامی به عنوان قوه مقننه؛
- تقویت وجه عرفی و مردمی؛
- قوت گرفتن لابی‌گری و لابی‌محوری و تضعیف رویه‌های قانونی؛

- رشد جایگاه فناوری و هوش مصنوعی نسبت به وجه انسان‌محوری تقنین؛
- استان‌گرایی و تداوم حفظ وضعیت تک‌مجلسی؛
- عدم توانایی تحقق تحزب واقعی و فقدان اقناع توده‌ها جهت جذب.

منابع

کتاب‌ها

- گلن، ج. س. و گوردون، ت. ج. (۱۳۹۵). مرجع روش‌شناسی آینده‌پژوهی، ابوذر سیفی کلستان، جلد اول، چاپ اول، تهران: دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله (عج) با همکاری انتشارات فرهیختگان دانشگاه.
- مرکزالمیری، احمد (۱۳۹۴). حاکمیت قانون: مفاهیم، مبانی و برداشت‌ها (ویراست دوم)، چاپ سوم، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- وکیلان، حسن (۱۳۹۰). گفتارهایی در قانون و قانونگذاری (مجموعه مقالات)، چاپ اول، تهران: مرکز پژوهش‌ها مجلس شورای اسلامی.

مقالات

- احمدیان، مهدی؛ پدرام، عبدالرحیم و زالی، سلمان (۱۳۹۴). «طراحی الگوی اولویت‌گذاری پابرجا در صنایع راهبردی»، بهبود مدیریت، زمستان، نهم، ۳۰. ص ۳۱-۵۹.
- حسینی، سیدابراهیم (۱۳۹۱). «محدودیت‌های مجلس شورای اسلامی در قانونگذاری (موضوع اصل ۷۱ قانون اساسی)»، حکومت اسلامی، زمستان، هفدهم، ۶۶. ص ۱۶۳-۱۹۴.
- گروسی، حسن و باصری، بابک (۱۳۹۸). «تحلیل ساختاری-کارکردی نظام‌های تقنینی تک‌مجلسی و دومجلسی؛ جهات توجیهی و نگاه انتقادی»، دانش حقوقی عمومی، زمستان، هشتم، ۲۶. ص ۴۷-۶۸.
- مرکزالمیری، احمد و عطار، سعید (۱۳۹۷). «آسیب‌شناسی قانونگذاری در ایران از منظر رویه ابتکار قانونگذاری»، مجلس و راهبرد، زمستان، بیست‌وپنجم، ۹۶. ص ۲۱۳-۲۳۶.
- مرکزالمیری، احمد و مهدی‌زاده، مهدی (۱۳۹۴). «قانونگذاری پراکنده در نظام تقنینی»، پژوهش حقوق عمومی، تابستان، هفدهم، ۴۷. ص ۱۵۷-۱۸۴.
- وکیلان، حسن و مرکزالمیری، احمد (۱۳۹۵). «مقدمه‌ای بر فلسفه قانونگذاری: در تکاپوی ارتقای کیفیت قانون»، پژوهش حقوق عمومی، تابستان، هجدهم، ۵۱. ص ۲۹-۵۴.
- هاشمی، سید مناف و بوچانی، محمدحسین (۱۳۹۱). «الزامات تحول رابطه قوه مقننه و مجریه با مدیریت محلی در افق ۱۴۰۴ جمهوری اسلامی ایران»، مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، تابستان، چهارم، ۳. ص ۸۹-۱۱۷.

گزارش‌ها

- ادیانی، سیدیونس (۱۳۸۴). رساله حکومتی در قانونگذاری. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل گزارش ۷۳۲۴، کد موضوعی ۴۱۰.
- انگ، اسوین (۱۳۸۶). تورم قانونگذاری و کیفیت قانون، حسن و کیلیان. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل گزارش ۸۳۱۳، کد موضوعی ۲۴۰.
- جاندا، ک. (۱۳۹۲). قانونگذاری درباره احزاب، مهدی نژادخلیلی. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل گزارش ۱۲۹۲۲، کد موضوعی ۲۶۰.
- خاندوزی، سیداحسان (۱۳۸۸). گستره قانونگذاری برای تحقق عدالت. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل گزارش ۹۹۳۱، کد موضوعی ۲۲۰.
- سعید، پدرام و محمدعلی‌پور، فریده (۱۳۸۲). راهنمای سیاستگذاری در قانونگذاری: بررسی الگوی «ارزیابی تأثیرات قانون» (RIA). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل گزارش ۶۷۶۴، کد موضوعی ۲۷۰.
- شیخ‌الاسلامی، خالد (۱۳۹۷). منطق در نظریه و عمل قانونگذاری. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل گزارش ۱۵۹۱۱، کد موضوعی ۳۳۰.

- مردانی، پروانه (۱۳۸۵). همایش یکصدمین سال قانونگذاری (نیازها و چالش‌ها-خلاصه سخنرانی‌های ایراد شده). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل گزارش ۷۸۸۵، کد موضوعی ۳۰۰.
- مرکزالمیری، احمد و پارسا، محمدباقر (۱۳۹۲). اولویت قانونگذاری از طریق لایحه یا طرح؟ بررسی آماری نقش قوای مجریه و مقننه در ابتکار قانونگذاری. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل گزارش ۱۳۰۰۲، کد موضوعی ۳۲۰.
- موثق، آناهیتا؛ اسماعیل پورفداکار، شاهین؛ ویسی، هوشیار؛ بهینا، مسیح؛ صدری، علیرضا و صادقی‌زیازی، حاتم (۱۳۸۳). خلاصه‌ای از: مطالعه تطبیقی مجالس قانونگذاری ایران و برخی کشورهای جهان (انگلستان، فرانسه، آلمان، ایالات متحده، آفریقای جنوبی، مصر و مالزی) [فصول مقدماتی و جمع‌بندی]. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل گزارش ۷۰۲۴، کد موضوعی ۴۱۰.
- مهرپور، حسین (۱۳۹۰). ۲. جایگاه و حوزه صلاحیت مجلس قانونگذاری در قانون اساسی. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل گزارش ۱۰۹۴۶، کد موضوعی ۲۹۰.
- ناطق‌نوری، حمیدرضا و حسینی، سیدحسین (۱۳۹۴). دیپلماسی پارلمانی آمریکا در قبال ایران (۱) رویکرد مجمع قانونگذاران یهود کنگره در قبال جمهوری اسلامی ایران. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل گزارش ۱۴۳۴۳، کد موضوعی ۲۶۰.

Articles

- Angheloiu, Corina; Chaudhuri, Goldie & Sheldrick, Leila (2017). "Fututre Tense: Alternative Fututres as a Design Method for Sustainability Transitions", The Design Journal, No.20:sup1, p.S3213-S3225, <https://doi.org/10.1080/14606925.2017.1352827>.
- Barredy, Celine (2016). "In Search of Future Alternatives for Family Business: Family Law Contributions through Civil and Common Law comparison", Futures, No.75, p.44-53.
- Botterhuis, Lineke; Duin, Patrick Van Der; Ruijter, Paul De & Wijck, Peter Van (2010). "Monitoring the Future. Building an Early Warning System for the Dutch Ministry of Justice", Futures, No.42, p.454-465.
- Bourmistrov, Anatoli & Amo, Bjorn Willy (2022). "Creativity, Proactivity, and Foresight", Technological Forecasting & Social Change, No.174, p.1-11.
- Chetaikina, Svetlana & Vashchanka, Vasil (2017). "Gap for Improvement: Election Observation and Political Representation of Women in the OSCE Region", Nordic Journal of Human Rights, No.35(4), p.392-406.
- Gallagher, Mark A.; Martin, Kiel M. & Perrin, Anna M. (2015). "Alternative Strategies: A systematic Approach to Generate Strategy Optins", Technological Forecasting & Social Change, p.1-10, <http://dx.doi.org/10.1016/j.techfore.2015.09.021>.
- Gidley, Jennifer M. (2010). "Postformal Priorities for Postnormal Times: A Rejoinder to Ziauddin Sardar", Futures, No.42, p.625-632.
- Jones, Christopher (2021). "Getting Past Cassandra: 21 C Slaughter", Futures, No.132, p.1-5.
- Lidauer, Michael; Rabitsch, Armin & O'Rourke, Iris (2017). "Mapping Legislation for Citizen and International Election Observation in Europe: A Comparative Analysis on the Basis of OSCE/ODIHR Reports", Nordic Journal of Human Rights, No.35(4), p.360-374.
- Robinson, Douglas K. R.; Schoen, Antoine; Laredo, Philippe; Malos Gallart, Jordi; Warnke, Philine; Kuhlmann, Stefan & Ordonez-Matamoros, Gonzalo (2021). "Policy Lensing of Future-Oriented Strategic Intelligence: An Experiment Connecting Foresight with Decision Making Contexts", Technological Forecasting & Social Change, No.169, p.1-12.
- Sardar, Ziauddin (2010). "The Namesake: Futures; Futures Studies; Futurology; Futuristic; Foresight-Whats in a Name?", Futures, No.42, p.177-184.
- Slaughter, Richard A. (2019). "Farewell Alternative Futures?", Futures, <https://doi.org/10.1016/j.futures.2019.102496>.

- Son, Hyeonju (2014). "Analysis of Reason and Countermeasures for Necessity of Alternative Future Discourses in South Korea", *Futures*, No.55, p.1-14, <http://dx.doi.org/10.1016/j.futures.2013.12.002>.

ترجمه منابع فارسی

Books

- Glenn, J. C. & Gordon, T. J., (2016). *Futures Research Methodology*, Abouzar Seifi Kalestan, First Volume, First Print, Tehran: Baqiyatallah University of Medical Sciences In cooperation with Farhikhtegan Daneshgah Publication.
- Markaz Malmiri, Ahmad (2015). *The Rule of Law: Concepts, Basics and Understandings* (2nd Edition), 3rd Print, Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC).
- Vakilian, Hassan (2011). *Speeches in law and legislation* (collection of articles), First Print, Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC).

Articles

- Ahmadian, Mahdi; Pedram, Abdurrahim & Zali, Salman (2016). "Designing Robust Prioritization Paradigm Focusing on Strategic Industries", *Improvement Management*, Winter, Vol. 9, 30, p.31-59.
- Huseini, Sayyed Ibrahim (2013). "Limitations of the Islamic Consultative Assembly in Law-making (the Article 71 in the Constitution)", *Islamic Government*, Winter, Vol. 17, 66, p.163-194.
- Garousi, Hassan & Baseri, Babak (2020). "Structural and Functional Analysis of Unicameral and Bicameral Legislative Systems; Justificatory Grounds and Critical study", *Public Law Knowledge*, Winter, Vol. 8, 26, p.47-68.
- Markaz Malmiri, Ahmad & Attar, Saeed (2019). "The Pathology of Iranian Legislation System from the Perspective of the Legislative Initiative Procedure", *Majlis & Rahbord*, Winter, Vol. 25, 96, p.213-236.
- Markaz Malmiri, Ahmad & Mahdi zadeh, Mahdi (2015). "Scattered Legislation in Iranian Legislative System", *Public Law Research*, Summer, Vol. 17, 47, p.157-184.
- Vakilian, Hassan & Markaz Malmiri, Ahmad (2016). "legisprudence: in quest of enhancing the quality of legislation", *Public Law Research*, Summer, Vol. 18, 51, p.29-54.
- Hashemi, Saied manaf & Boochani, Mohammad hossein (2012). "Evolution Requirements Associated with Relationships of Legislative and Executive Organization with local Management of the Islamic Republic of Iran in 1404 (2025)", *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, Summer, Vol. 4, 3, p.89-117.

Reports

- Adyani, Saied unos (2005). *legislative inflation and the quality of law*. Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC), Report serial number 7324, Subject code 410.
- Eng, Sevin (2007). *Legislation Inflation and the Quality of Law*, Hassan Vakilian. Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC), Report serial number 8313, Subject code 240.
- Janda, Kenneth (2013). *Adopting Party Law*, Mehdi Khalilnejad. Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC), Report serial number 12922, Subject code 240.
- Khandozi, Saied ehsan (2009). *The Scope of Legislation for Justice*. Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC), Report serial number 9931, Subject code 220.
- Saeed, Pedram & Mohammad alipour, Farideh (2003). *Guide to Policy Making in Legislation: Survey the "Regulatory Impact Assesment" (RIA) Model*. Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC), Report serial number 6764, Subject code 270.
- Sheikh al-Islami, Khaled (2018). *Logic in the Theory and Practice of Law Making*. Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC), Report serial number 15911, Subject code 330.
- Mardani, Parvaneh (2006). *First decade in Iran's Legislative History (Challenges and Needs-Summary of Speeches)*. Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC), Report serial number 7885, Subject code 300.
- Markaz malmiri, Ahmad & Parsa, Mohammadbaqer (2013). *The Priority of Legislation through Bill or Plan? Statitical Survey of the Role of the Executive Branch and the Legislative Branch in the*

- Legislative Initiative*. Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC), Report serial number 13002, Subject code 320.
- Movasag, Anahita; Esmailpour fadakar, Shahin; Veisi, Hoshiar; Behina, Masih; Sadri, Alireza & Sadeghi ziyazi, Hatam (2004). *A Summary of: Comparative Study of the Legislative Assemblies of Iran and Some Countries of the World (England, France, Germany, The United States, Africa South, Egypt and Malaysia) [Introductory and Summarize Chapters]*. Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC), Report serial number 7024, Subject code 410.
 - Mehrpour, Hossein (2011). *2. The Position and Jurisdiction of the Legislative Assembly in the Constitution*. Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC), Report serial number 10946, Subject code 290.
 - Natiq noori, Hamidreza & Hosseini, Saied hossein (2015). *American Parliamentary Diplomacy Toward Iran (1) The Approach of the Assembly of Jewish Legislators of the Congress Toward the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Islamic Parliament Research Center of Iran (IPRC), Report serial number 14343, Subject code 260.